

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, Jan.- June. 2021, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2021ء، مسلسل شمارہ 11

☆ محمد حسنین ساحر

میاں محمد شفیع اختر ڈھانگروی دی نعت گوئی

Abstract

Islamic teachings. Since the dawn of Islamic civilization, various poets have expressed their feelings through poetry. The Punjabi language is rich with this theme. Among Punjabi writers, Mian Muhammad Shafi Akhtar Dhangarvi (1909-1990) has also expressed his deep love with the Holy Prophet (S.A.W) in his poetry. In this article his poetry regarding the expression of veneration to the Holy Prophet (S.A.W) has been discussed. This article critically examines his Punjabi Naat biography and personality. Mian Muhammad Shafi belonged to the Chishtia lineage, so the Sufi-Rang can be clearly observed on his Naat.

میاں محمد شفیع اختر ڈھانگروی دی حیاتی تقریباً اکیاسی ورہیاں (29 ستمبر 1909ء تا 20 مارچ 1990ء) تے محیط
اے۔ اوہناں دا جنم ضلع جہلم دے پنڈ بھیت (ڈھانگری مرزا) وچ ہويا۔ اوہناں دی آخری آرام گاہ وی جنم بھومی بھیت وچ
ای اے۔ ماپیاں نے اوہناں دا ناں ”محمد شفیع“ رکھیا۔ ”اختر ڈھانگروی“ اوہناں دا قلمی ناں سی۔ قومی شناختی کارڈ تے

☆ پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد

میاں محمد شفیع دے پو دا ناں میاں محمد عظیم (1875ء-1958ء) تے ماں دا ناں معصومہ بی بی (1878ء-1947ء) سی۔ اوہناں دے دادا، میاں سید محمد چشتی (1907ء-1827ء) درویش صفت پنجابی شاعر سن۔ اوہناں دا کلام ”سی حرفیاں میاں سید محمد چشتی“ دے سرناویں پٹھ مئی 2017ء وچ جھیا۔ (1)

میاں محمد شفیع و تعلق ڈوگرہ منہاس (منہاس راجپوت) قبیلے نال سی۔ اوہناں دے وڈو ڈیرے کشمیر توں ہجرت کر کے بھیٹ (ڈھاگری مرزا) وچ آن وے۔ قبیلے وچ سب توں پہلے ”رندھیر سنگھ“ دے پتر ”میاں پیڑا“ نے اسلام قبول کیتا۔ ایہ سولہویں صدی دی سی جدوں مغل شہنشاہ اکبر (1542ء-1605ء) داراج و دھدا کشمیر تک اپڑیا۔ اٹھارویں صدی دے اخیر وچ مغل حکومت مکدیاں سار نال ای کشمیر وچ سکھاں دی دخل اندازی شروع ہوئی۔ ایہ فتنہ پروری دازمانہ سی۔ میاں محمد شفیع دے وڈو ڈیرے اسلام دی تبلیغ نال وابستہ سن۔ بوجہ، جائے عافیت دی بھال وچ حافظ صالح محمد نے فتنی علاقے نوں خیر باد آکھیا تے موضع بھیٹ ضلع جہلم وچ وسوں اختیار کر لئی۔ حالے تیکر اوہناں دا خاندان بھیٹ (ڈھاگری مرزا) تے آل دوالے آباد اے۔ میاں محمد شفیع دے سلسلہ نسب وچ میاں محمد شفیع ولد میاں محمد عظیم ولد میاں سید محمد چشتی، ولد میاں محمد ہاشم، ولد حافظ صالح محمد ولد میاں محمد و ولد میاں عبدالرحمن ولد میاں نانک ولد میاں پیڑاسن۔ میاں محمد شفیع اختر ڈھاگری دی تعلیم دا مڈھ پرائمری سکول بھیٹ توں بدھا۔ چھویں جماعت وچ اوہناں کول داخلہ مڈل سکول ڈومیلی، ضلع جہلم وچ 1922ء کرایا گیا۔ تے زمانے دے سیاسی حالات توں متاثر ہو کے اوہ تعلیم جاری نہ رکھ سکے۔ میاں محمد شفیع ایس حوالیوں لکھدے نیں:

”۔۔۔ ان دنوں تحریکِ خلافت زوروں پر تھی۔ میری رہائش شہر کے محلّہ میں

تھی۔ یہاں روز جلسے جلوس نکلتے جس میں سرکاری ملازمتوں اور سکولوں کی تعلیم

سے بائیکاٹ پر زور دیا جاتا۔ اور میں بھی ان لوگوں کے بھرے میں آ گیا۔ اور

سکول کی تعلیم سے دل اچاٹ ہو گیا۔“ (2)

ایس توں بعد میاں محمد شفیع نے دینی تعلیم حاصل کیتی۔ فیر 1928ء دے آخر تک اپنے مرشد خانے (جلالپور

شریف) وچ حاضر رہے جتھے وکھو کھ قسم دیاں خدمتاں سرانجام دیندے رہے۔ 16 جنوری 1929ء نوں طویل وقفے توں بعد مڈل سکول بھیٹ وچ دوبارہ داخلہ لے کے ستویں جماعت توں تعلیم دا مڈھ رکھیا۔ 1930ء وچ مڈل دا امتحان پاس کرن توں بعد او سے سکول وچ نائب استاد دی حیثیت نال پڑھاندے رہے۔ دو سال دی عارضی ملازمت دے بعد 1932ء توں محکمہ ڈاک وچ بطور ڈاکیہ نوکری دا مڈھ بھیا۔ 1970ء وچ تقریباً 38 ورہیاں دی ملازمت توں بعد بطور کیش اوورسیئر ریٹائر ہوئے۔

اوہناں دے دادامیاں سید محمد چشتی راہیں خاندان دی مستقل نسبت آستانہ عالیہ جلاپور شریف دے نال ہوئی۔ اوہ سید غلام حیدر علی شاہ دے مرید سن۔ سید غلام حیدر علی شاہ نے آستانہ عالیہ جلاپور شریف دی نیہہ رکھی اوہناں دی نسبتوں جلاپور شریف دی دھم دھی اوہناں نوں اور اوہناں دے پتر میاں محمد عظیم ہوراں دی آستانہ عالیہ جلاپور شریف نال جڑت رہی۔ میاں محمد شفیع نے اپنے دادے تے پیو دی روایت جاری رکھ دیاں 1919ء وچ آستانہ عالیہ جلاپور شریف دے سجادہ نشین سید محمد فضل شاہ دے ہتھ بیعت کیتی۔ اوس ویلے اوہناں دی عمر تقریباً نو سال سی۔

اوہناں سید فضل شاہ نال نسبت توں بعد ساری حیاتی مرشد تے شریعت دی اطاعت وچ لنگھائی۔ اوہ باعمل صوفی تے ایس حقیقت توں جانوں سن کہ صوفی مقصد تے عشق، اللہ دی ذات اے۔ جہدی پہلی منزل ”فنا فی الشیخ“ ات ضروری اے۔ اوہناں نوں اپنے مرشد پیر فضل شاہ نال انتاں دی محبت سی جس دا اظہار اوہناں نہ صرف عملی و طر تے کیتا۔ سگوں اوہناں دی شاعری وچ وی مرشد نال عشق دا اظہار دسد اے۔ اوہناں نوں مذہب نال محبت ورثے وچ ملی۔ اوہناں وڈ وڈیرے اسلام دی تعلیم تے ترقی دافریشہ سرانجام دیندے رہے۔ ایسے نسبت نال اوہناں نوں ”میاں“ آکھیا گیا۔ اوہناں دی ساری حیاتی تصوف پٹھ لنگھی۔ شخصیت دی وڈی خوبی سی کہ کدی تصوف نوں شریعت توں وکھ نہ سمجھیا۔ اوہناں موجب تصوف دا اوہی رستہ درست سی جیہڑا شریعت پٹھ سی جس دواڑی سچے سالک ہون پاروں اوہناں دی شخصیت قناعت پسندی، عجز تے انکسار، اعلیٰ اخلاقیات دا مجسم نمونہ سی۔ اوہناں کدی کسے تے علمی یا روحانی برتری ثابت کرن دی کوشش نہ کیتی۔ اوہناں نوں نمود نمائش دی خواہش نہیں سی۔ اوہناں اپنا کلام اپنی حیاتی وچ شائع کروان دی کدی کوشش نہ کیتی۔

نعت گوئی اک قدیم فن اے جیہڑا عہد رسالت توں ہن تیرک جاری اے۔ ایسے پاروں اڈواڈ زمانیاں تے وکھو وکھ زباناں دے شاعراں اپنے مزاج تے صلاحیت موجب ایس صنف وچ واہ لائی پر کامیاب نعت اوہی اکھوائی جیہڑی دور دے حالات پاروں سی تے جس زمانے دے جدید ترین اسلوب وچ مدح نبوی دا حق ادا کیتا۔ نبی کریم ﷺ نال اظہار

عقیدت تے محبت دے نال نال آپ ﷺ دی جامع تے کامل شخصیت تے پہلو اجاگر کیتے۔ پنجابی اصناف سخن دی تعداد دنیا دی کسے وی زبان توں گھٹ نہیں۔ نعت ہر صنف وچ تخلیق ہوئی۔ بارہا ماہ، سی حرنی، کافی، معراج نامہ، حلیہ شریف، مولود شریف، گلزار، سلام، مثنوی، نورنامہ، نظم (نظم دیاں سبھ قسماں) توں ادلوک صنفوں ماہیا، بولی تے پڑا وچ وی نعتاں آکھیاں گئیاں۔ بھانویں ایہناں صنفوں نعت دی تھیں متعلقہ صنف توں پہچانیا جاندا اے۔ نعت دنیا دی ہر زبان وچ اے۔ پنجابی وچ پہلی نعت کدوں آکھی گئی؟ ایس دا آسان جواب اے کہ جدوں خطے وچ اسلام اپڑیا تے نعت وی وجود وچ آگئی۔ بابا فرید توں لے کے پنجابی اُتے انگریز جبر دے پہلے ادھ تک ساری دی ساری پنجابی شاعری صوفیانہ رنگ وچ رنگی اے۔ ویہویں صدی دے مڈھ توں شاعری اُتے معاشرت تے سیاسی حالات نے اثر وکھانا شروع کیتا۔ تحریک آزادی نے سو وچ دے مہاڑ بڈلے تے شاعری پرانی ڈگر وچس ہٹن لگی۔ نعت نگاری دارِ حجان گھٹ رہیا۔ جہناں شاعران نعتاں لکھیاں اوہناں روایتی مضموناں دی بھال ذاتی تے سماجی مسائل، بیانصافی تے جبر دے خلاف مضموناں نوں نعت داحصہ بنایا۔ نعت وچ نبی کریم ﷺ دی انقلاب آفریں ہستی تے صبرِ رضا نوں موضوع بنایا گیا۔ ترقی پسند شاعران نعت نوں نواں رنگ دین دی کوشش کیتی پنجابی نعت ول شاعران دیاں نعتاں پرانی ڈگر اُتے وکھائی دیندیاں نیں۔ ایس دی وڈی وجہ عصری ادبی منظر نامے توں ناواقفی تے ذرائع ابلاغ دی کمی اے۔ پنجابی نعتاں اُتے عشقیہ داستاناں دا اثر وی گھوہ گویا اے۔ کجھ شاعران دیاں نعتاں وچ ور تے القاب، تشبیہاں، استعارے تے تلمیحاں عشقیہ داستاناں دی جھلک نمایاں اے۔

پنجابی نعت نے مدحت رسول ﷺ توں ودھ کے کائنات دے مسئلیاں نوں اپنی جھولی پایا۔ نعت دے جدید شاعران صنف وچ بیان دے نویں موضوع تے اظہار دے نویں اسلوب بھالے جہاں راہیں نعت وچ ذات واکرب زمانے دا دکھ تے غم ورگے موضوع شامل سن۔ پنجابی نعت ول عمومی رجحان بہت گھٹ اے۔ داستاناں یاں شعری کتاباں دے مڈھ وچ حمد تے نعت شامل کرنا برکت سمجھیا جاندا رہیا۔ ایہ ریت اج وی جاری اے۔ باقاعدہ طور پر پنجابی نعت کہن والے تے نعتیہ مجموعے مرتب کرن والے شاعر گنے چنے نیں:

”عام طور پر نعت گوئی کو بہت آسان سمجھا جاتا ہے لیکن میرے خیال میں یہ بہت مشکل کام ہے۔ جذبات عقیدت کی رو میں بہہ کر حد سے تجاوز ہو گیا تو عظمتِ توحید میں فرق آیا اور اگر ذرا سی غفلت اور بے التفاتی کے باعث شانِ رسالت میں ادنیٰ تنقیص کا شائبہ پیدا ہوا تو بارگاہِ نبوت سے روابط کا انقطاع ہوا۔ اس راہ

میں افراط و تفریط سے بچ کر چلنا بہت دشوار ہے۔“ (3)

عمرہ نعت گوئی صرف فنی صلاحیتوں کی چاہیوں نہیں سگوں ایہ شاعر کولوں حسن عمل تے کردار دی اچائی داوی مطالبہ کردی اے۔ جد تک روح وچ پاکی، خیال وچ پاکیزگی تے مقام نبوت نال واقفی نہ ہووے، نعت گوئی دا حق ادا نہیں ہو سکدا۔ جس عظیم ہستی اُتے اللہ تعالیٰ تے اوس دے فرشتے صلوٰۃ تے سلام گھلدے نیں آپ خالق کائنات جس دا گرویدہ اے اوس عظیم ترین ہستی دی مدح سرائی کسٹراں آسان ہو سکدی اے۔ ایس لئی نعت کہنا مشق سخن دا کمال نہیں سگوں توفیق نال بدھا اے جیہڑی ہر کسے نوں ودیعت نہیں ہوندی۔ کسے زبان وچ ایس توں ودھ ہو رکیہ سعادت ہو سکدی ای کہ ذکر تے مدحت رسول ﷺ وچ جتیا تے جڑیا جائے۔ میاں محمد شفیع اختر ڈھانگروی دا شمار وی اوہناں خوش نصیب شاعراں وچ اے جیہڑے حب رسول ﷺ توں بہرہ ورنیں۔ لکھدے نیں:

جیں دی تعریف طہ وچ مزمل وچ مدثر وچ
غرض قرآن وچ سارے خدا تعریفاں لکھ گھلیاں
محمد مصطفیٰ صل علی دی شان افضل ہے
جیں دی دہلیز اقدس نوں آچھیا والیاں ولیاں (4)

نور مکمل شانِ مزمل، مکی مدنی ماہی دا
اوہ صفتوں یسین مدثر، اوہ محبوب الہی دا
درجہ گھن لولاکی آیا، رب تھیں لے کے پاکی آیا
حوض کوثر دا ساقی آیا، مالک دو جگ شاہی دا (5)

قرآن کریم وچ ارشاد اے:

”اے ایمان والو! اپنی آوازیں نبی صلی اللہ علیہ وسلم کی آواز سے بلند نہ کیا کرو اور نہ بلند آواز سے رسول سے بات کیا کرو جیسا کہ تم ایک دوسرے سے کیا کرتے ہو، کہیں تمہارے اعمال برباد نہ ہو جائیں اور تمہیں خبر بھی نہ ہو۔“ (الحجرات: 02)

جس ذات گرامی دا احترام تے تقدس آپ اللہ رب العزت نوں منظور اے، فیر انسان دی کیہ مجال کہ پس پیش

کرے۔ اوہ صرف شاعری نہیں، صاحب مطالعہ انسان تے مدحتِ رسول دے فلسفے توں جانوں سن۔ قرآن تے حدیث دا ڈھیر علم رکھدے سن۔ ادب تے احترام دے حکم نوں مکھڈھ رکھدیاں اوہناں بے شمار شعر آکھے:

تیرے ساہویں اُچا بولن، رب توں نہیں پسندی

لا ترفعوا أصواتکم وِج شان حضور تساڈا (6)

نعت گوئی سیرت تے صورتِ مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم دی مدح تے ثنا اے۔ انوارِ مصطفویٰ توں انسانیت نے جیہڑا نور لٹیا اوس راہیں کائنات دا ذرہ ذرہ اج وی منور اے۔ حضورِ داسوہ حسنہ کائنات وِج مثالی حیثیت دا حامل اے۔ انبیاء وِج آپ توں جو مقام تے مرتبہ حاصل اے، اس دے ذکر نال لکھاں تے کروڑاں تصنیفاں تے تالیفاں توں روشنی پھٹ رہی اے۔ سارے انبیائے کرام حسنِ اخلاق تے اعلیٰ کردار دا جامع نمونہ سن جیہناں راہیں، کوراہے پئی انسانیت نوں ہمیشہ اخلاق تے اعلیٰ کردار دی رہنمائی رہی اے۔ انبیاء وِج نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نوں امتیاز حاصل اے کہ آپ دی ذات اقدس اُتے سارے نبیاں دیاں صفتاں دی تکمیل ہوئی اے۔ آپ دا ارشاد گرامی اے:

”میں اس لیے بھیجا گیا ہوں کہ میں عمدہ اخلاق کی تکمیل کروں۔“ (کنز العمال ۵:۲)

آپ صلی اللہ علیہ وسلم دی اپنے ہی نہیں سگوں دشمن وی مداح سن۔ مخالفت، عداوت تے دشمنی دے باوجود کسے دشمن نے آپ ﷺ اُتے خیانت تے جھوٹ بولن دا الزام نہ لایا۔ بھت کچھے آپ ﷺ نوں مکہ مکرمہ وِج حقیقی ناں دی تھاں ”الامین“ تے ”الصادق“ دے لقب نال یاد کیتا جاندا۔ آپ ﷺ دا گھر ”دارالامان“ بنیا ہو یا سی۔ آپ ﷺ دی ذات مبارکہ علم تے بردباری، غفور و گزردا اعلیٰ نمونہ اے۔ آپ نوں اچپتا اے کہ آپ ﷺ دی ذات بابرکات وِج صفتاں تے محاسن خلقی فطری سن جیہناں نوں سچی سوچ والے لوک اچپتائی تے اچپتا دا معیار سمجھدے۔ میاں محمد شفیع دیاں نعتاں وِج حضور ﷺ دی سیرت پاک تے اعمال حسنہ دا بار بار ذکر اے۔ مدینہ منورہ فضیلتاں تے وڈیاں بے حد حساب نیں۔ رسول اللہ ﷺ نوں مدینہ نال محبت محبت سی۔ کئی حدیثاں مدینہ نال آپ ﷺ دی محبت اُتے دلالت کردیاں نیں۔ حدیث توں محبت دے جذبات صاف ظاہر نیں جیہڑے دلیل تے تشریح دے محتاج نہیں۔ حضور نے مدینہ نوں حرم قرار دتا سی۔ مدینہ شریف دا حرم ہونا صحیح حدیثاں توں ثابت اے۔ حضرت عبداللہ بن زید بن عاصمؓ دی حدیث وِج صراحت اے کہ نبی کریمؐ نے فرمایا:

”سیدنا ابراہیم علیہ السلام نے مکہ مکرمہ کو حرم قرار دیا تھا اور مکہ والوں کے لیے دعا

کی تھی، اور میں نے مدینہ کو اسی طرح حرم قرار دیا ہے اور اس کے غلہ اور رزق

کے لیے مکہ سے دگنی برکت کی دعا کی ہے۔“ (7)

مدینہ منورہ دی فضیلت ایس توں ودھ ہو رکیہ ہوسکدی اے کہ آپؐ نے بنفس نفیس دعا فرمائی۔ آپؐ دے مستجاب الدعوات ہون وچ کوئی شک نہیں۔ کون مسلمان اے جس نوں مدینہ منورہ نال محبت نہیں۔ ایسے محبت توں بے چین ہو کے شاعراں مدینہ منورہ تے روضہ رسولؐ دی زیارت دی خواہش دا اظہار اپنیاں نعتاں راہیں کیتا۔ پنجابی نعتاں وچ مدینے توں دوری تے مجوری دا اظہار محبوب موضوع اے۔ شاعراں اپنے ڈھنگ مدینے دی وڈیائی، مدینے نال محبت، دُوری، وچھوڑاتے مدینہ دیکھنے دی خواہش دا اظہار کیتا اے۔ میاں محمد شفیع کول وی ایسے اظہار یے بڑے بھر پور انداز وچ موجود نیں:

گنبد خضر اٹھنڈیاں چھاواں، صدقے تیں توں واری جاواں
آ، کد دید تساڈا پاواں، درداں مار مکائیاں نی
شہر مدینے والیا سائیاں، سانگاں سینے لائیاں نی (8)

پنجابی وچ حج تے زیارت مدینہ دے سفر نامیاں دی روایت پرانی اے۔ شاعراں سفر دیاں اوکڑاں، جذبیاں، احساساں تے معاشی بدحالیاں نوں ایہناں سفر نامیاں وچ بیان کیتا۔ میاں محمد شفیع اختر ڈھانگروی نے باقاعدہ سفر نامہ تے نہیں لکھیا پر نعتاں وچ اپنے سفر دا احوال ڈھیر سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا۔ اوہناں سفر مقدس دے دوران جذباتی کیفیات تے احساساں نوں شعراں دے پڑ وچ ایس طرح ڈھالیا کہ سفر سارا منظر قاری دیاں نظراں دے سامنے آجاندا اے اوہ اپنے آپ نوں میاں محمد شفیع دا ہر ای تصور کرن لگ پیندا اے۔

واقعہ معراج کمال معجزاتِ مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اے۔ ایہ اوہ عظیم واقعہ اے جس نے تسخیر کائنات دے تالے توڑے۔ انسان نے تحقیق تے کھوج دے بند کواڑاں دا بوہا کھڑکایا تے خلا وچ گواچے رستیاں دی کھوج دا فریضہ سرانجام دتا۔ پنجابی وچ ایہ واقعہ اتنا نظم کیتا گیا کہ ”معراج نامہ“ اک دکھ صنف بن گئی۔ حضورؐ دی ذات مقدسہ توں اڈ اللہ تعالیٰ نے کسے نبی یا پیغمبر نوں ایہ اعزاز عطا نہیں کیتا، ایس لئی ایس واقعے دا حوالہ مدحتِ رسولؐ وچ ضروری اے۔ واقعہ معراج توں اڈ اوہناں دی نعت وچ کنیاں معجزیاں دا تذکرہ اے۔ چن دے دوٹوٹی ہوون دا معجزہ وی آپؐ دی حیاتی داروشن باب اے۔ ابو جہل دے دوست جیب بن مالک یمنی دے کہن تے حضورؐ دی انگشت مبارک دے اشارے نال چن دوٹوٹے وی ہویتے دوبارہ مل وی گیا۔ میاں محمد شفیع دا ایس حوالیوں شعر پیش اے:

واہ وا فیض کرامت والا، باغ نبوت دا گل لالہ

دو کھن چن آسمانی ہو یا، جس دے پک اشارے توں (9)

اوہناں جتھے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دی عظمت دے گن گائے نیں، اوہ تھے اوہناں اپنیاں کمزوریاں تے خامیاں
دا تذکرہ وی کیتا اے۔ اوہ دبستانِ تصوف نال تعلق رکھدے سن۔ عشقِ رسول اوہناں دی رگ رگ وچ۔ اوہناں مقامِ مصطفیٰ
دی وضاحت کردیاں ادب تے احترام دا پہلو سامنے رکھیا۔ نعت لکھدیاں اوہناں عجز و انکسار دا دامن نہیں پھڈیا:

صدقے جاواں گھول گھماواں، صاحب منصب بھارے توں

احمد تے محمود محمد، صفتاں نال سوہارے توں (10)

عشقِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم نوں نعت دے لازمیماں وچ بنیادی حیثیت حاصل اے۔ نعت دی تخلیق واسطے آپ
دی محبت نوں لازمہ سمجھیا جاندا اے۔ نعت بارے آکھیا جاندا اے کہ ”نعت دی دلاویزی، دل کشی تے خوبی لئی عشقِ رسول
اولین شرط اے۔ اگر شاعر دے دل وچ عشقِ رسول دا جذبہ پوری طرح کارفرما نہیں تاں نعت رکھی پھیکی تے واجبی جیہی
ہو وے گی۔ عشق ہو وے تے ہجر و فراق دے مضموناں دا بیان نہ ہو وے، کسراں ہو سکدا اے۔ پنجابی نعتیہ شاعری دا ایہ خاص
وصف اے کہ ایس وچ اچھے مضمون کثرت نال بیان ہوئے، تے ہو رہے نیں۔ کدی پیر مہر علی شاہ ”اچ سک متراں دی
ودھیری اے“ کہندے سنائی دیندے تے کدی خواجہ غلام فرید عشقِ رسول وچ بے چین۔ میاں محمد شفیع نے اک سچا عاشق
رسول ہون دی حیثیت نال اپنیاں نعتاں وچ ہجر و فراق دے کرب دا اظہار کیتا اے۔ اگر ایہ آکھیا جائے کہ اوہناں دیاں
نعتاں دوری تے مجہوری دا اظہار یہ نیں تاں غلط نہیں ہو وے گا۔

توں و سدا وچ شہر مدینے، میں بے حال پنجاب زمینے

ہجر تیرے تھیں نبیؐ نگینے، ڈاڈھیاں سختیاں پایاں نی

شہر مدینے والیا سائیاں، سانگاں سینے لائیاں نی (11)

حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نور نیں یا بشر، ایس حوالیوں دو متضاد نظریے یا عقیدے موجود نیں۔ اک عقیدہ اے
کہ نبیؐ نور نیں جد کہ دوسرے عقیدے دے مطابق نبیؐ بشر نیں تمام انساناں وانگ آپؐ دامادہٗ تخلیق مٹی اے۔ دوسرے
عقیدے دی حمایت وچ قرآن دی ایہ آیت پیش کیتی اے:

”ترجمہ: تم کہو میں تو بس تمھاری مثل ایک بشر ہوں۔“ (الکہف: ۱۱۰)

فکری جمود و ذہنی ترقی دی ضد اے۔ نظریے جامد نہیں ہوندے، ویلے دے نال مطالعے دے لحاظ نال بدلے

رہندے ہیں۔ میاں محمد شفیع دے نظریاں (نور تے بشر دے حوالیوں) بہت حد تک معتدل سن۔ پنجابی شعری ادب اُتے رومانوی داستاناں دا بہت اثر اے۔ ایہناں داستانوی کرداراں دے ناں پنجابی زبان تے ادب وچ محبوب دی چاہ واسطے نہیں۔ پنجابی نعت وی ایہناں توں محفوظ نہیں۔ میاں محمد شفیع نے نبی کریمؐ لئی پنجاب دے مقامی ناں رانجھا، پیا، سانول وغیرہ رمزیما دے طور تے ورتے ہیں:

ہیر ظہیر فقیر نمائی، یوم الستوں پیت پرانی
جھنگ سیال کراں قربانی، رانجھن تحت ہزارے توں (12)

پرانی پنجابی شاعری وچ زنانی دی حیثیت نال مخاطب ہون دی روایت عام اے۔ اکثر صوفی شاعراں اپنی ذات نوں زنانی دے روپ وچ رکھ دیاں مرشد یا ذاتِ احدیت نال عشق تے محبت دا اظہار کیتا اے۔ عاشق حقیقی دی اک مقام تے ایہ حالت ہو جاندی اے کہ اوہ اپنی ذات دی نفی کر کے مرد و بڈھی دے فرق نوں بھل جاند اے۔ اپنے جذباں دا اظہار زنانی دی حیثیت نال کرنا، دراصل اپنی ذات دی نن دیا تے عجز و انکسار اے۔

ہر مسلمان دی شدید خواہش ہندی اے کہ اوہ حج عمرے توں فیض یاب ہووے۔ اک وڈی حقیقت اے کہ ایس خطے دے مسلماناں واسطے حج عمرے دی سعادت ہمیشہ توں معاشی وسائل دی مرہونِ منت اے۔ آج وی اہل استطاعت ای سعودی عرب داسفر کر سکہے نیں۔ ایس لئی استطاعت رکھن والے مسلماناں اُتے حج فرض کیتا گیا اے۔ ارشاد باری تعالیٰ اے:

”اور اللہ کے لیے لوگوں پر اس گھر کا حج فرض ہے جو بھی اس تک پہنچنے کی

استطاعت رکھتا ہو“۔ (آل عمران: 97)

میاں محمد شفیع دی نعت وچ روایت ضرور غالب اے، حقیقی زندگی دارنگ وی موجود اے۔ اوہناں بہت تھاواں تے اپنی نارسائیاں دا تذکرہ کیتا اے۔ خانہ کعبہ، مسجد نبوی تے دوجے مقدس مقاماں دی زیارت کرنا میاں محمد شفیع دی ہمیشہ توں خواہش رہی اے۔ ایس خواہش دی تکمیل وچ حائل معاشی اوکڑاں دا شکوہ اوہناں دی نعت وچ بے شمار مقاماں تے ویکھیا جا سکدا اے۔ اوہناں دی نعت ہجر فراق، دوری، مجھوری دا اظہار اے۔ اوہناں دی نعت دقیق گوئی توں پاک، قاری تے عاشق رسول صلی اللہ علیہ وسلم دے جذباں دا بیانیہ اے۔ میاں محمد شفیع اختر ڈھانکروی نے مرکزی شہر توں دُور رہن دے باوجود اک دُور افتادہ علاقے وچ علم تے ادب دے چراغ روشن کیتے۔ اوہناں اپنے چکھے نہ صرف پنجابی سکوں فارسی تے اُردو شاعری دا

وی ڈھیر ذخیرہ چھڈیا۔ اوہناں دیاں نعتاں 1936ء توں 1989ء دے وچلے سہ وچ لکھیاں گئیاں۔ میاں محمد شفیع نے آزادی توں پہلے تے آزادی دے بعد دے زمانیاں دا مشاہدہ کیتا۔ اوہناں نے انتشار دے زمانے وچ ہوش سنبھالیا۔ جدوں تحریک آزادی اچ کوٹی تے سی۔ پاکستان بن دے بعد وی اوہناں امن تے جنگ دے حالات دیکھے۔ ایسے کارن اوہناں دی نعت جدت تے روایت دا خوب صورت امتزاج دسدی اے۔ اوہناں نے عام فہم تے سادہ زابن وچ نعتاں تخلیق کیتیاں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری دا مجموعہ طور تے جائزہ لیا جائے تاں فارسی اکھر ڈھیر نیں پر اوہناں دیاں پنجابی نعتاں وچ اوہناں دی زبان تے بیان بہت سادہ تے سوکھا اے۔ اوہناں مسدس تے غزل دی ہیئت وچ نعتاں کہیاں۔ نعتاں اُتے کافی تے گیت دا نگ وی غالب ای۔ ہندوستان دیاں قدیم رومانوی داستاناں دے عناصر وی اوہناں دی نعت وچ دسدے نیں۔ اہل صوف ہوں پاروں اوہناں دے کلام اُتے روایتی صوفی رنگ غالب اے۔ اوہناں نوں نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نال جو ربط سی، اوہناں دیاں نعتاں اس داروشن ثبوت نیں۔ نعتاں دل آویزی تے عشق رسول پاروں قاری نوں پر پردیاں نیں۔ نعتاں شہادت نیں کہ شاعر دے دل وچ حُبِ مصطفیٰ تے حُبِ خدائے مصطفیٰ اے۔ درِ نبوت تے حاضری دی عاشقانہ ژرف وی اے تے حاضری دے بعد گزرے لچیاں دی یاد وی۔ سوچاں جذبیاں دی خوب صورت عکاسی نیں۔ نعتاں وچ قرآن تے حدیث وچ بیان کردہ آیتاں تے روایتاں جا بجا دسدیاں نیں۔ اوہناں محبت، عقیدت تے قلبی وابستگی نال نعت تخلیق کیتی جیہڑا اوہناں دا خاصہ اے۔

حوالے

- 1- محمد چشتی (مرتبہ)، راقم (حسین ساحر)، بزمِ تخلیق و تحقیق، اسلام آباد
- 2- اختر ڈھانگروی، میاں محمد شفیع، سازشکستہ (قلمی)، 1960ء، ص: ii
- 3- معراج محمد، (مرتبہ) ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد، اصنافِ ادب: تفہیم و تعبیر، اسلام آباد: نیشنل بک فاؤنڈیشن، 2014ء، ص 20
- 4- انور جمال، ادبی اصطلاحات، اسلام آباد: 2014ء، ص 174
- 5- احمد سعید کاظمی، (مرتبہ) ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد، اصنافِ ادب: تفہیم و تعبیر، اسلام آباد: نیشنل بک فاؤنڈیشن، 2014ء، ص 20

- 6 اختر ڈھانگروی، میاں محمد شفیع، پنجابی غزلاں (قلمی)، ص 101
- 7 اوہی، ص 105
- 8 اختر ڈھانگروی، میاں محمد شفیع، پنجابی نعتاں (قلمی)، ص 7
- 9 صحیح بخاری، 2129، صحیح مسلم 136
- 10 اختر ڈھانگروی، میاں محمد شفیع، پنجابی نعتاں (قلمی)، ص 93
- 11 زرقانی علی المواہب، جلد 5، ص 124، صحیح بخاری، جلد دوم، باب: قولہ شق القمر
- 12 نظیر لدھیانوی، بحوالہ ڈاکٹر ریاض مجید، اُردو میں نعت گوئی، لاہور: اقبال اکادمی، 1990ء، ص 21
- 13 خواجہ غلام فرید، (مرتبہ) مہر عبدالحق، دیوان فریدی، ملتان: کتب خانہ حاجی نیاز احمد، ص 17
- 14 اختر ڈھانگروی، میاں محمد شفیع، پنجابی نعتاں (قلمی)، ص 183